

MI IS VALAHOGY ÍGY (ÉLTÜNK)

Próza

B E N C E   E R I K A

Harkai Vass Évának

Z.-t természetesen nem így hívják. Van tisztességes – s ez falusi értelemben azt jelenti: törvényes apa adományozta – családneve, amelyhez egy ma már egészen közkeletű keresztnév párosul. A Z., az más: szerelem adta, egyéni, becéző név.

Z.-t – miként azt később többször, több változatban volt alkalma a nagyanyjától és (meggondolatlan természetességgel) az édesanyjától is hallani – világrajötte percében nem fogadták örömteljes üdvözlő szavak. Úgy képzelem, anya kicsit félrefordította a fejét, enyhén felhúzta az orrát – ott, a nagymamáék tisztaszobájában, hisz a rendes, becsületes asszonyoknak a szülői házban volt rendjén szülniük –, s torokban képzett mély a-val vezette be elégedetlenség átitatta szavait. Aaa! Már megint. Ez is. A „már megint” és az „ez is” az újszülött nemére vonatkozik. A kilenc hónapnyi reményteljes várakozást követő teljes csalódottság jele. Hogy ez a csak nagy nehezen vállalt második gyerekük is lány legyen! („Akartunk mi még gyereket, de nem most, amikor házat építünk!”) Nem is választottak lánynevet. („Hát mindenki azt jósolta, hogy fiam lesz!”) Milyen nevet adjanak most neki? Milyen szép is lett volna, ha a „nagyobbik” kislány mellé fiút szül az urának! Z. anyja még ahhoz az asszonykorosztályhoz tartozik, aki a szülés fogalmát is hajlamos megfosztani az egyediség, s főleg az önállóság jegyétől. „Neki”, azaz a férjének szül. A gyermeket egyedül nevelő, önálló nő rémisztő és főleg elítélendő jelenség. („Én tisztességes asszony vagyok: a gyerekem az apja nevét viseli!”)

Z. anyját nem bántja, hogy két lánya született. Csak hát így kell ezt mondani. „Milyen büszke lehetett volna apád, ha fia születik!” Anya magyarázata egyszerű. Minthogy apa eléggé hűvösen, valójában természetesen fogadja Z. jövetelét. Nem „csasztizik” a barátainak, nem dicsékszik, nem rúg be tüntetőn. Jól van, mondja a bábaasszonynak, és végigalussza a szülés idejét. Egyenletes horkolása behallatszik a tisztaszobába. Anya sértődöttsége nagyobb a vajúdas minden fájdalmánál. Egész életre szól. A kistestvér hírével mély álomból ébresztett „nagyobbik” válasza oldja a feszültséget némiképp. „Egye meg a franc!”

Tipetegős koráról nem maradt fenn családi anekdota. Később is alig. Nem úgy, mint a „nagyobbikról”, aki „a falhoz akarta csapni a házsártos öregasszonyokat”, altatódsdit játszott, és „hát nem elaltatta nekem, de örökre a szomszédék libáját”, „ha a ház mögül bújt elő, már tudtam, hogy a bugyikába sikerült a nagydolog”, s „rémülten látom egyszer, hogy a kiskutyával osztja meg a csirkecombot”. Z. inkább belenyugvással vállalt kötelesség a szülei életében, mintsem új tartalom. Látszik ez a kisbabáról készült fényképek csekély számáról („Jaj, a nagyobbikat annyiszor »levetettük«, de a kisebbiknél nem értünk rá, ott volt a házépítés meg a szopós gyerek a hátamon!”) s a róla szóló történetek, élmények intenzitásáról. Főleg, hogy Z. nem pösze, nem csacsog, nem művel mulatságos dolgokat pajkosságával megnevetette a rokonságot. Ki nem állhatja a nagymamák cirkuszi elragadtatását („Gyere ide, hadd szeretgesselek meg!”), és széles mozdulatokkal törli le magáról az öregasszonyosan nyálás és cuppogós puszikat ilyenkor. Nem lehet „ellenkenni” vele, mint a többi kisgyerekekkel. Z. egyáltalán nem aranyos.

Én ilyent még nem hallottam. Éjjel két órakor még nem akar aludni. Arra ébrednek, hogy áll a kiságyban, és gagyog. Mindez Z. füle hallatára, a vasárnapi „kispadozás” alkalmával hangzik el. Asszonyi beszélgetés. Z. még nem tudja, hogy az anyai panasz sohasem egészen komolyan értendő. Szoktatás dolga az egész, mondja apa. Rossz beidegződés. A szoktatás aktusa azonban nem sikerül. Nem használ a hajnali ébresztés, sem a dicséret, sem a verés. Ezt a „kisebbiket” nem is lehet megbüntetni. Egy viláért sem térdepelne le. Ha lenyomod, felugrik, mint a rugó. Mégsem bírom agyonütni! Bezzeg a „nagyobbik”, ha rossz fát tesz a tűzre, maga térdepel le, és bocsánatot kér.

Z. ösztönösen cselhez folyamodik. Alvást színlel, hallgat. Órákon át bámulja a sötétséget. Az ágya mellé tarka kutyát képzel, a dunna alá

rajzfilmek hőseit. Senkinek sem jut eszébe, hogy esetében a „gyereknek nyolckor ágyban a helye”-féle szabálytól egyszerűen el kellene tekinteni.

Z. nem „kislányos kislány”. Nem tud kötelet ugrálni, ugróiskolázni, sohasem tanul meg hulahoppkarikázni, cigánykereket hányni. Nem szeret főzőcskét és papás-mamást játszani. Nem sertepetél anya mellett a konyhában, nem gyúr galacsinokat, nem süt tésztát a platnin. Ha megvágja az ujját, még csak nem is sír, a zsebébe vagy maga mögé rejti. Nem sokáig lehet a „jézuskás-nyulas” históriával sem átejtteni, felfedezéséről beszámol a pajtásainak is, a szülők panaszkodnak („Mé’ roncsa el az én gyerekem örömit is!”), anya nem győzi szidni. Csupa „nem” ez a gyerek! Kétségbeejtő, hogy mennyire szeret egyedül játszani.

Ötéves korában mandulaműtéten esik át. A műtét önmagában semmiség, de anya nem meri felkészíteni rá, becsapja, úgy hagyja ott a kórházban. Z. először van anyu nélkül. Órákig tartó bömbölés után alig lehet az ablaktól elmozdítani. Nem érti a dolgokat. Anya átejtette. Először tapasztalja, hogy vannak kisgyerekek, nénik és bácsik (itt főleg fehér ruhások), akiknek a beszédét egyáltalán nem érti. Anya otthon napokig picsog. Szentimentális levelet ír apának, aki épp terepen dolgozik. Látogatás alkalmával mégis késve érkezik. Először a hűgához tért be. Z. keserűen várakozik az ágyon. Az idegen látogatók tömegében egy asszonynak jut ideje vigasztalni. Alighogy anya feltűnik az ajtóban, egyik fehér ruhás mond valamit (Z. nem érti, hogy járványveszély miatt mindenkinek el kell hagynia a kórházat), s egyszerre mindenki távozik a szobából. „Mindjárt jövök, csak pisilni megyek”, mondja anya, Z. néhány perc múlva már tudja, hogy megint becsapta. Ázott veréb.

Kijövet a kórházból annyi fagyaltot ehet, amennyit csak akar. A későbbi nyarak alkalmával naponta csak egy adagot engedélyeznek a szülei. Na, persze nem a legnagyobbat. Az első nagy adag fagyaltot felnőtt korában kéri.

Ősszel óvodába íratják. „Hadd legyen gyerekek között, meg addig elvégzem a »dógom«, amíg nem lábatlankodik nekem itthon.” Csakhogy Z.-vel ez megint nem megy. Tiltakozik. Reggel nem akar elindulni. Egy nap apa otthon marad. Z. elindul, de a harmadik ház elől visszamegy. Azt mondja, fáj a hasa. Van benne némi igazság. Szorong. Apa azt mondja, hazudik. Egész életre szólóan elveri. A letérdeléskor a régi rúgós história. Z. végül győz. A következő őszi, amikor már szó nélkül jár óvodába, a kórházat is elfelejti.

Elsajátítja az összes betűt. Van fésű, törött fésű, kalapos betű, kígyó, zászló, egyhasas, kéthasas. A tanító néni később elijed e nevek hallatán, de elismeri, hogy működik. Z. úgy indul iskolába, hogy tud írni, folyékonyan olvasni, és tagja a könyvtárnak. „Nem semmi”, mondja a könyvtáros. Anya kényszeredetten mosolyog. Zavara mögött némi büszkeség is lapul, de inkább „igazi” kislányt szeretne Z.-ből faragni.

Tintával, sorvezetővel sima lapú füzetekbe átmásol egy vaskos könyvet. Többéves munkájának eredménye: kiírt kézírás és íróbütyök. Moziba először a szomszédék gyerekeivel megy. Hosszú könyörgés előzi meg az indulást. („Sötét lesz, mire hazaérték. Gyerekeknek semmi keresnivalójuk olyankor az utcán!”) Pedig a mozi csak a másik sarkon van. A filmből egy kukkot sem ért, de egyes részleteit örökre megjegyzi. Csak másfél évtized múltán azonosítja: egy híres filmet látott. Néhány év múlva meg azt mondja egy nap apának, hogy színházba szeretne menni. Igazából a helyi műkedvelők előadásáról van szó. Megint meg kell vívnia a maga csatáját, mint később is mindenért. („Éjjeli” tíz óraker fejeződik be az előadás, elrabolják, megerőszakolják, teherbe ejtik . . . Pedig a művelődési otthon sincs messzebb egy saroknál.)

Akkor aranyos a kislány, ha látszik a bugyikája. A szoknya kétujjnyival a térd fölöttig ér. Z. hirtelen növésű, erős alkatú. A rövid szoknyákban rosszul érzi magát. Lánykaruhákat, térd alá érőket kér. Az unokatestvére csupa cicoma. Neki csak néhány blúza és két sötétkék szoknyája van. Anya így látja jónak. „Nem csinálunk belőled erővel, idő előtt nagylányt. Nem flancolunk és kész!” Z. az istenért sem akar szoknyát húzni. Évekig csak nadrágban jár. Szülei nem fedezik fel a dolgok közötti összefüggést.

Z. példás tanuló, nem úgy mint a „nagyobbik”, aki azt mondja, „nem teszem tán tönkre az idegeimet”. Felnőtt társaságban széles vigyor. A „nagyobbik” sokkal szimpatikusabb. Jókat lehet vele diliskedni, viccelni, s felül a „szexis” ugratásoknak is. (Ha megkérdezik tőle, hogy „beleléptél-e már anyád papucsába”, azt mondja, „igen, mindennap”, s maga is élvez a nevetést.). Amaz meg csak „olyan komoly”.

Nem tud ügyesen tornázni. Nem áll meg sem fejen, sem kézen, s a gerenda mellé lép. Napokig gyakorolja a cigánykereket. A tanár nő elnéző mosolya. Z.-nek csak tornából van gyenge osztályzata. Egyébként botrányosan viselkedik. Rendkívül neveletlen, pedig szigorúak a szülei. Nem köszön az utcán a tanároknak, sem a szomszédoknak, s végül a rokonoknak sem. Anya a sok panasztól nem tud hova lenni. Csak a vállát vonogatja: „Ez ilyen.” Z. a lázadás tetőfokán. Szembesülve vele

az utcán, elmegy mellette, és nem szól a saját apjához sem. Apa humora felülkerekedik mérgén. A vicc sokkal hatásosabb sztrájtörő.

Apa és anya rendkívül becsületes emberek. Nevelési elveik íratlan szabályokhoz igazodnak. Nem lehet rajtuk változtatni. Tudni kell, hogy mit szabad és mit nem. A szokásokat nem változtathatod meg egymagad. Nem beszélünk az asztalnál! Nem szólunk bele a felnőttek dolgába! Amíg az én kenyereket eszed, én mondom meg, hogy mi az igazság. Ne légy gyáva! Ne légy kirívó! Olyan legyél, mint a többiek. Mi az, hogy egyéniség a gyerekek! Még megszólnak bennünket! (A lélektan távol áll tőlük. Apa sohasem érti meg, hogy nem a falu szavának, csak a lelkiismeretének tartozik megfelelni.) Z. nem segít anyának a konyhában. Anya panaszkodik. Lusta vagy. Z. nem érti, hiszen korához mértén nap mint nap óriási szellemi munkát fejt ki. Ír, olvas, már megjelent egy-két cikke. Benne vagy? Kérdezi anya, amikor hazahozza a gyerekújságot. Később majd másmilyeneket is. Mit firkáltál már megint össze? Kérdezi a „nagyobbik” ilyenkor. Z. nem „belevaló”. Egyáltalán nem talpraesett lány. Elmegy minden babakocsi mellett. Ha kisbabát mutatnak neki, meg sem tud mukkanni. Hogy lesz belőled asszony, lányom? Mindent én csinállok helyetted! Nem szoktattad munkára, veti anya szemére apa. Anya óriási jelentőséget tulajdonít a házimunkának, siránkozása, hősködése idegesítő. Z. akkor még nem tudja, hogy a „kevésbé fontosak” kisebbségi érzése szól belőle.

Z. együtt jár egy fiúval. Nem „nagyvalaki” („nem egy parti”), de tisztességes családból való. Anya végül is elégedett. Z. már majdnem olyan, mint az „igazi” nagylányok. Ruhákat varratnak neki. A mintát nyugati divatlapokból nézik ki. Fodor, levarrás, szegély. Tánciskolába jár. Sokan „táncútatják”. Anya büszkeségébe némi öröm vegyül. Z. botfűlű, botlábú. Nemcsak hogy nem tud táncolni, de azt sem ismeri fel, hogy egy-egy melódiára milyen táncot kell lejteni. Bezzeg G. hogy tud mulatni!

Mindenki úgy gondolja, ha leszere a fiúja, összeházasodnak. Z.-t zavarja a fiú éretlen hősködése. Szeretne irodalomról, művészetekről beszélgetni. Főzöl, mosol, ellátod a gyerekeket. Neked majd nem kell dolgoznod, majd én eltartalak benneteket. Jó anya légy! Nekünk két gyerekünk lesz, mondja a fiú. A firkálást meg majd abba hagyod. Mindenki ír ifjúkorában verseket meg ilyeneket.

Anya felvilágosító munkája ijesztgetés. A nem kívánt terhesség és az abortusz szörnyű ecsetelése. Fogamzásgátlásról nem beszél. („Hogyne,

majd még én buzdítom a rosszra!”) Z. könyvekből, folyóiratokból tájékozódik. Anya „női ügyekről” beszélget bizalmasan Z.-nél fiatalabb asszonyokkal. Z.-t ilyenkor lekezelik. „Látod, G. milyen komolyan veszi az életet, már asszony, és gyereke van!” Z. dühösen kirobban. Butaságból teherbe esni, kényszerűségből férjhez menni, mint G., hát az is valami? Apa, anya ijedten néz. Miről beszél ez a gyerek? Nálunk nem szokás menstruációról, fogamzásgátlásról, gyerekcsinálásról beszélni.

Z. tovább tanul. Idegen városba kerül. Új világ. A város egész életre szólóan meghatározza pályája alakulását. „Nagymagyart” csináltak belőled, mondja a „nagyobbik”, aki már asszony, és Z. nehezményezi, hogy nem tanítja meg magyarul a gyereket. Szakítás a fiúval. Vissza a farmer-nadrágba! Úgysem lesz belőle semmi, mondják mások. „A falusiak városi iskolában mindig megbuknak.” Esetében e szabály nem válik be. Tornából szorgalmáért mindig megadják neki az ötöst.

Z. vizsgálzik, s kiváló osztályzatokat kap. A te egyetemed nem igazi, mondja egy „belevaló” unokatestvér. A fizika, a matematika, a gépészet, az valami! Egyébként sohasem fogják megnézni, hogy milyenek a jegyeid. „Vezád” legyen, ha el akarsz helyezkedni, ne tízeseid! S tudod te egyáltalán, milyen keveset fogsz keresni? A belevaló unokatestvér egyébként sohasem járt egyetemre, gyorsan megszédte magát, házat épített. Anya és apa kedvence, mintha a saját fiuk lenne, úgy dicsekednek anyagi sikereivel. „A mi Gy.-nk”, mondja anya, ha róla beszél. Z.-ben dühös elhatározás. Egyszer még elvégez egy másik szakot is, kémiát, fizikát, matematikát vagy akármit. Tanár lesz, ha . . . Anya beszél így mindig, ha felőle érdeklődnek. A „ha”-ra teszi a hangsúlyt. Z.-t sérti ez a bizalmatlanság.

Z. életében nagy átalakulások. Viszonya van egy férfival, nő, a szü-leivel egykorú. Megnyílik előtte a felnőttek világa. Életében először barátkozik. Átszakad benne egy szorongató gát. Tud beszélgetni az emberekkel, ha akar. Élvezi, hogy nem kell mindig okosan viselkedni, miként azt anya és apa várta el tőle. Ez nagyjából annyit jelent, megengedheti magának, hogy egyszerre három adag fagyaltot és két üveg üdítőt rendeljen, véletlen belekeveredjen egy búcsúi forgatagba, s ott haszontalanságokra pénzt költjön. Rájön, hogy ügyetlennek lenni sem akkora nagy szégyen, miként azt hitte, sőt, félni, szorongani, sírni sem. Nagy kirándulásokat tesznek, ünnepelnek, ha van okuk, beszélgetnek. Aztán tornyosulni kezdenek feje fölött a felhők. Z. in flagranti. Hosszú

és kimerítő beszélgetés egy asszonnyal. Legalább elég értelmes, lehet vele beszélni. Nem úgy a rokonsággal. Napokig kurvázás a telefonba. Apa és anya először nem is rendül meg különösen. Aranyos kislányom, mással is megesett már ilyesmi! Nem mondjuk meg senkinek, letagadjuk a csillagokat az égről, mindent elfelejtünk. Mi azért még szeretünk! Z.-nek émelyeg a gyomra. Sorsdöntő lépésre szánja el magát. Hétfőn összepakol egy kis kofferbe, mintha csak az egyetemre menne, és soha többet nem megy haza. („Idejött a testvérünkhöz egy gatyában”, mondják újdonsült rokonai.) Apa „leveszi róla a kezét”. Nem lesz belőle semmi, jelenti ki. A hírre összefut a nagymama, a nagynéni, jó néhány kéretlen tanácsadó. „Ne adjatok neki pénzt az egyetemre, ha nem lesz neki miből tanulnia, majd hazajön.” Z. csodálkozik. Ennyire nem ismerik a szülei?

Évek múlnak. Z. kitartó. Utolsó éves az egyetemen. A férj fizetése alig elég az albérletre. Örökösen éhes, nincs ruhája, de ezt nem tudja senki. Diplomát szerez. Néhány hónapig nincs munkahelye, aztán az is adódik. A beleváló unokatestvérnek nem lett igaza. „Azt mondták, magánúton vizsgázzatsz” – mondják volt osztálytársai az érettségi találkozón. A következő összejövetelre már nem hívják meg, vagy anya felejt el – minthogy általa üzennek – szólni. Különben is, anyát zavarja, hogy Z. és a férje nem bújnak el a nyilvánosság elől, társaságba járnak, vendégeket fogadnak, s Z. falujából is meglátogatják őket néhányan. Anya kétségbe van esve, s nem veszi észre, hogy viselkedése milyen sértő: „Azért mennek oda, hogy körülnézzenek!” Apa s anya egyébként is azt képzei, legkevesebb, hogy Z.-re ujjal mutogatnak. („Az öreg pasasok a gyengéi” – vagy valami ehhez hasonlót.)

Rossz idők jönnek. Infláció, tömegnyomor. Vészesen fogy az élelmiszer-tartalék, nincs miből pótolni. Z. nyomorúságos lépésre szánja el magát. Kér ezt-azt anyától és apától, főleg élelmiszert. Hosszú sopánkodás a telefonba. „Nekünk sincs.” A férjjel szóba sem állnak. Ha az utcán találkoznak, apa úgy tesz, mintha nem látná őket. Néhány perc múlva, amikor Z. egyedül van, örömmel üdvözlí. Apa s anya tüntetően nagy ajándékokat vásárolnak kisunokájuknak, maguknak autót. Néha felébred a lelkiismeretük, Z. ilyenkor csomagot kap. Aztán, mert Z. nem utazik haza értük, ezek is elmaradnak. Hetente egy-egy semmitmondó telefonbeszélgetés anyával.

Z. más munkát vállal. Némi súrlódás gyakori utazásai és távollétei miatt. Aztán bejáródik a dolog. Végre, végre valami jó is, mondja Z. A

családról, a házasságról, a szerelemről szóló illúziókat elmosta az idő. Nem lett olyféle „tisztesseges” asszony, amilyenné anya szerette volna nevelni, sem „jó feleség és anya”, milyennek az elhagyott fiú képzelte, s nem tanult meg „egy dinárból kettőt csinálni”, mint amire a beleváló unokatestvér intette. Így is lehet élni. Sőt örülni is sok mindennek. Például annak, hogy egy novellát olvasva ráébred, nincs egyedül keresztjével a világon.

*Todor Manojlović
(Hartig Sándor alkotása)*